

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit: de kansen voor een nieuw criminologisch klimaat

Cliteur, P.B.; Gennip, P.A. van; Laeyendecker, L.

Citation

Cliteur, P. B. (1991). Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit: de kansen voor een nieuw criminologisch klimaat. *Burgerschap, Levensbeschouwing En Criminaliteit: Humanistische, Katholieke En Protestantse Vises Op De Kwaliteit Van De Huidige Samenleving*, 328-349. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20690>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20690>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BURGERSCHAP,
LEVENSBESCHOUWING
EN CRIMINALITEIT

DeHorstink

teur, P.A. van Gennip, L. Laeyendecker (red.)

Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit

*Humanistische, katholieke en protestantse visies op de
kwaliteit van de huidige samenleving*

De Horstink, Amersfoort/Leuven

20 Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit

De kansen voor een nieuw criminologisch klimaat

P.B. Cliteur

in: P.B. Cliteur, P.A. van Gennip en
L. Laeyendecker (red.), *Burgerschap,
levensbeschouwing en criminaliteit*,
Humanistische, katholieke en protestantse
visie op de kwaliteit van de huidige samenleving,
De Horstink, Amersfoort/Leuven 1991, p. 328-349.

20.1 Het probleem

'Het aantal ter kennis van de politie gekomen misdrijven is tussen 1960 en 1985 vertienvoudigd: van ruim honderdduizend naar ruim één miljoen', schrijven Rosenthal en Pop in een bundel opstellen over orde en veiligheid.¹ De Commissie-Kleine Criminaliteit (Commissie-Roethof) heeft uitgerekend dat eenderde van de Nederlandse bevolking jaarlijks het slachtoffer wordt van kleine criminaliteit en in Amsterdam geldt dat zelfs voor één op de twee inwoners.² Verder blijkt dat de omvang van het aantal geregistreerde misdrijven in ons land sneller is toegenomen dan in andere landen van Europa. In tien jaar tijd is het aantal in Nederland verdubbeld, in West-Duitsland met de helft toegenomen en in Zweden met een kwart.³

De stijging van de criminaliteitscijfers houdt echter, zoals bekend, geen gelijke tred met de ophelderingspercentages. Van de ruim vijftien miljoen commune misdrijven die jaarlijks in Nederland worden gepleegd – exclusief de verkeersmisdrijven en fiscale misdrijven – komt er slechts één miljoen in de boeken van de politie. De meeste delicten worden door de slachtoffers nooit bij de politie gemeld. De bevolking inclusief het bedrijfsleven bepaalt dus in grote mate welke misdrijven door de politie worden aangepakt en welke niet.⁴ Van Dijk schrijft:

De politie lost slechts 250.000 misdrijven op (in de meeste gevallen dankzij de door de aangever verstrekte informatie). Hiervan worden er 80.000 voor de rechter gebracht. De politie is kennelijk uiterst selectief in haar opsporings- en verbaliseringsbeleid. Het Openbaar Ministerie brengt nog slechts eenderde van alle zaken voor de rechter. Het wordt niet langer nodig gevonden zoveel mogelijk daders voor de rechter te brengen. De schaarste aan middelen dwingt bovendien tot het stellen van prioriteiten.

De vormen van criminaliteit zijn in Nederland sinds 1976 sterk gestegen. De slachtofferpercentages voor diefstal, inbraak en dergelijke zijn bijvoorbeeld verdubbeld. De totale bij de politie geregistreerde criminaliteit is meer dan verdubbeld (van 400.000 tot 1 miljoen). De risicopercepties zijn eveneens sterk gestegen. In 1974 meende 43 procent van de Nederlandse bevolking dat de eigen mens slachtoffer te worden de afgelopen twee jaar was toegenomen; in 1984 was het 62 procent.⁵

Tegelijkertijd worden we geconfronteerd met nieuwe ontwikkelingen die met zich meebrengen dat steeds minder politiecapaciteit beschikbaar is voor het verrichten van de reguliere en traditionele politietaken. Steenhuis schrijft het soms lachwekkend en stuitend tegelijk te vinden om te zien hoeveel aandacht actiegroepen en relmakers weten te verwerven van hooggeplaatste, duurbetaalde functionarissen die normaliter voor de gewone burger niet te spreken zijn.⁶ Hij acht het irritant dat als gevolg van de besluitvorming van boze boeren, besturen van voetbalclubs en andere belangengroepen beslag wordt gelegd op schaarse politiecapaciteit, waardoor de inzet ervan elders wordt onthouden. In veel plaatsen van ons land is nauwelijks meer een politieman te zien, schrijft Steenhuis. Het winkelcentrum Hoog Catharijne in Utrecht is door de politie min of meer prijsgegeven aan de zogeheten bewakingsdiensten. Het blijkt dat het straattoezicht, en zeker de voetsurveillance, slechts een zeer gering deel uitmaakt van de totaal bestede politietijd.

De geleidelijke teloorgang van de sociale controle is beeldend beschreven in het interimrapport van de Commissie-Kleine Criminaliteit, schrijft Steenhuis. Door allerlei ontwikkelingen in de samenleving zijn mensen minder bereid elkaars gedrag te corrigeren. En dat betekent dat de politie er in feite alleen voor staat.⁷ En daarmee zijn we dan bij de kern van het probleem.

20.2 De justitiële beleidsplannen

In de periode tussen 1980 en 1984 voltrok zich een wending in de publieke opinie ten aanzien van criminaliteit.⁸ Het werk van de Commissie-Kleine Criminaliteit is een voorbeeld van die wending. De ideeën van de commissie worden in de bijdragen van Boutellier en Groenhuijsen aan deze bundel nog eens samengevat.

In 1985 werd door de toenmalige minister van Justitie het beleidsplan *Samenleving en criminaliteit* uitgebracht, waarin een onderscheid werd gemaakt tussen de zware, georganiseerde misdaad aan de ene kant en de lichte, frequente criminaliteit aan de andere kant. Ten aanzien van de laatste categorie werd een intensivering van het preventiebeleid bepleit.

Een verandering van optiek werd ook bepleit ten aanzien van de sociale controle⁹, uitgeoefend door de burgers zelf. Naar het oordeel van het kabinet zou bij de benadering van het criminaliteitsprobleem niet in hoofdzaak moeten worden gedacht aan maatregelen die beogen de achterliggende oorzaken van criminaliteit weg te nemen (terugdringen van het aantal langdurig werkloze jongeren), want de effectiviteit van dat soort maatregelen wordt door veel deskundigen in twijfel getrokken.

Hiermee distantieert het kabinet zich in navolging van de Commissie-Kleine Criminaliteit van de sociale-ongelijkheids- of deprivatietheorie die in de jaren zeventig furore maakte. Criminele jongeren zijn achtergesteld, aldus luidde de redenering; maak die achterstand ongedaan en het probleem van de criminaliteit zal verdwijnen. De werkloosheid werd in dit soort theorieën als belangrijkste factor van de criminaliteit naar voren geschoven.¹⁰ Met deze 'naïeve welzijnsfilosofie' dient echter te worden gebroken, schreef de Commissie in haar eindrapport en de regering is haar daarin gevolgd.

De regering is van oordeel, aldus het beleidsplan (daarin wederom de

commissie-Roethof volgend) dat het beleid in de komende jaren gericht zou moeten zijn op een verdere *mobilisering van individuele burgers en maatschappelijke organisaties, waaronder de lokale overheden en het bedrijfsleven, tegen de massale vormen van (kleine) criminaliteit*. De voornaamste doelstelling dient te zijn de geleidelijke herinvoering of invoering van een adequaat niveau van persoons- of functiegebonden toezicht op alle gebieden van de samenleving waar veel delicten worden gepleegd.

Dit werd ook mogelijk geacht, immers het kabinet ging ervan uit 'dat het overgrote deel van de Nederlandse burgers de in de strafwet verankerde rechtsorde ten volle als de hunne beschouwt'. Men bepleitte een verhoging van het verantwoordelijkheidsgevoel van ouders, buurtbewoners, lokale overheden en maatschappelijke organisaties ten aanzien van de preventie van criminaliteit.¹¹

Het in 1990 verschenen beleidsplan *Recht in beweging* hield in het voetspoor van de eerdere plannen een pleidooi voor subsidiëring van stadswachten, pleinbeheerders, wijkconciërges en parkwachters. De bemoeienis van de samenleving zelf met het verschijnsel criminaliteit vormde het uitgangspunt.

In feite zijn we daarmee aangekomen bij het thema van deze bundel, te weten de vraag of levensbeschouwelijke organisaties een taak hebben, kunnen hebben, willen hebben ten aanzien van het criminaliteitsvraagstuk.

20.3 Een nieuw strafrechtelijk klimaat?

Het is nog niet zo lang geleden dat orde en veiligheid – *law and order* – behoorde tot de thema's waarmee zonder veel moeite scheidslijnen in het maatschappelijke en politieke bestel getrokken konden worden, schrijven Rosenthal en Pop. 'Orde en veiligheid was toentertijd het probleem van rechtse, conservatieve groepen, organisaties en politieke partijen'.¹² Inderdaad, die tijd lijkt voorbij. Zelfs in sociaal-democratische kring, waar men lange tijd aandacht voor de problematiek van de (kleine) criminaliteit als kenmerkend voor een rechtse law-and-ordermentaliteit beschouwde heeft zich een verandering voltrokken, zoals te illustreren valt aan de gunstige ontvangst in sociaal-democratische kring van het boekje *Lof der dwang* van de journalist Herman Vuijsje, waarin een minder lankmoedig optreden ten aanzien van de aantasting van het publiek domein wordt bepleit. Ook de welwillende ontvangst van de aanbevelingen van de Commissie-Kleine Criminaliteit en het beleidsplan *Samenleving en criminaliteit* duidt op een verandering van het geestesklimaat. Tulkens meent dat de nota *Samenleving en criminaliteit* terecht de aandacht heeft getrokken omdat voor het eerst criminaliteit, haar bestrijding en voorkoming in onderling verband gepresenteerd en geplaatst wordt in de context van een algehele maatschappelijke verantwoordelijkheid. De nota is aangeboden 'namens het Kabinet' en de daarin gepresenteerde gedachten hebben brede weerklank gevonden.¹³

Maar weerklank bij wie? Politici en burgers, mensen die niet professioneel betrokken zijn bij de bestudering van criminaliteit, verleggen heel wat gemakkelijker de koers dan mensen die soms al decennia lang bepaalde overtuigingen hebben uitgedragen over het onderwerp. In de wereld van de strafrechtsgeleerden en criminologen, met name bij de oudere onderzoekers wier normen- en waardenpa-

troon sterk beïnvloed is door de ideologie van de jaren zestig (en zeventig), ging het roer niet zo snel om.

Boutellier schrijft in deze bundel dat de benadering van criminaliteit die wijst op de sociaal-economische oorzaken daarvan altijd een grote aanhang heeft gekend in Nederland en dat is ook in de jaren zeventig en zelfs in het begin van de jaren tachtig nog voor een groot deel het geval. Ook de commentaren op *Recht in beweging*¹⁴ gaan veelal van dit perspectief uit. Men ziet criminaliteit in deze opvatting als een resultante van sociale ongelijkheid of een vorm van verzet tegen de ongelijke economische verhoudingen. De Groningse criminoloog R.W. Jongman meent dat criminaliteit een van de onvermijdelijke bijprodukten is van een ongelijke samenleving en als zodanig een symptoom van een onderliggend politiek en moreel probleem. Dat kan geen commissie aan. Hij is van mening dat het criminaliteitsprobleem samenhangt met de maatschappelijke ongelijkheid in het algemeen en de werkloosheid in het bijzonder.

Misschien verwoorden Jongman en zijn Amsterdamse VU-collega Bianchi (emeritus inmiddels) nog op de meest onbevagen manier de ideeën van de criminologische *Sprachherrschaftsklasse*. Weliswaar is dit paradigma niet meer maatgevend voor de moderne ideeënproductie, maar het is wel zo dat het grootste deel van de criminologen die op het ogenblik leerstoelen bezetten, zitting hebben in tijdschriftredacties, kortom sleutelposities innemen in de universitaire criminologie, geïmpregneerd zijn met de ideologie van de jaren zestig.

Ik zal als een rode draad voor deze slotbeschouwing de tegenstelling tussen het oude paradigma van de jaren zestig en het nieuwe paradigma van de jaren tachtig nemen. Kenmerkend voor het oude paradigma lijken mij de ideeën van Jongman, Bianchi en in iets mindere mate Fijnaut, en min of meer kenmerkend voor het nieuwe paradigma de ideologie van de justitiële beleidsplannen, de ideeën van Boutellier en die van de Amerikaanse criminoloog Wilson.

20.4 Het paradigma van de jaren zestig

Wat gisteren crimineel was, wordt morgen niet als zodanig beschouwd. En zelfs al halen we de factoren tijd en plaats eruit, dan nog kunnen we zien dat het doden van mensen de ene keer als moord wordt gedefinieerd en de andere keer als laten sneuvelen of gerechtvaardigd verzet,

aldus Bianchi.¹⁵ Bianchi laat daarom pogingen tot causalistische criminologie maar buiten beschouwing, 'omdat het zinloos schijnt om achter per definitie veranderende feiten aan te hollen'.¹⁶ En dan komt de schrijver tot een verrassende constatering:

Criminaliteit is er en zal er blijven eenvoudig omdat wij behoefte hebben om bepaalde gedragingen als criminaliteit te definiëren en andere niet.¹⁷

Op deze wijze bezien produceert de samenleving haar criminaliteit dus zelf. Hetzelfde inzicht geldt bij Jongman: ook hij legt de verantwoordelijkheid bij de samenleving in plaats van bij de delinquent. Geheel volgens de traditie van de

gepolitiseerde wetenschapsopvatting uit de jaren zestig meent hij dat wie iets wil aantonen, zich bewust eenzijdig zal moeten opstellen. 'Wie alle mogelijke verklaringen als nevenschikt ziet, komt als onderzoeker tot niks'.¹⁸ Hij ziet overigens wel in dat praktisch zijn plannen van zeer beperkte betekenis zijn. Wat moet een overheid die haar ziel en zaligheid aan de vrije-markteconomie verpand heeft met de resultaten die op een relatie tussen werkloosheid en criminaliteit wijzen?, vraagt hij.¹⁹

De voorstelling van zaken van Jongman roept nogal wat vragen op. Wanneer er zo'n sterke correlatie tussen vrije-markteconomie en criminaliteit zou bestaan, hoe is het dan mogelijk dat ook in economisch-politieke stelsels waarin men nadrukkelijk afstand heeft gedaan van het kapitalisme criminaliteit (en op grote schaal) voorkomt? Maar zijn opmerking is in die zin weer *juist* dat de beleidsimplicaties van criminologisch onderzoek dat op correlatie tussen werkloosheid en criminaliteit wijst inderdaad niet anders dan gering *kunnen zijn*. Stel nu eens dat wordt aangetoond dat werkloosheid inderdaad de belangrijkste factor is die tot misdaad voert (iets dat nog niet is uitgemaakt, want van de grote hoeveelheid factoren die als potentieel criminogeen kunnen worden gekwalificeerd is slechts een fractie tot voorwerp van empirisch-criminologisch onderzoek gemaakt). Wat kunnen we dan aanvangen met een dergelijk gegeven? Zorgen dat er geen werkloosheid is natuurlijk, maar dat is ook al het streven van de overheid zonder de wetenschap dat deze criminaliteit genereert. Moeten we gewapend met de inzichten van Jongman crimineel gedrag dan eerder excuseren in de zin dat daarvoor een schulditsluitingsgrond zou moeten worden aangenomen door de rechter? Of moeten we criminelen voorrang verlenen bij het verschaffen van werkgelegenheid ten opzichte van mensen die niet of minder gepredisposeerd zijn vanuit hun aanleg in een positie van werkloosheid over te gaan tot misdadig gedrag? Dat kan toch allemaal niet de bedoeling zijn van Jongman, maar wat dan wel? Moet de criminoloog soms voortdurend de openbare aanklager spelen van ons sociaal-politiek systeem dat er maar niet in slaagt iedereen in onze samenleving zelfvervulling te brengen? Deze vragen blijven onbeantwoord in het werk van Jongman.

Ook in artikelen van de Rotterdamse hoogleraar Fijnaut komen we het oudere perspectief tegen dat zich antithetisch verhoudt ten aanzien van de nieuwe richting.²⁰ Fijnaut komt in zijn hoofdstuk tot de slotsom dat 'in ronde termen' van de justitiële ideologie achter de beleidsplannen van het ministerie van Justitie moet worden gezegd dat het hierbij gaat om een 'benepen ideologie zonder deugdelijke basis'.

Alleen het laatste gedeelte van deze stelling poogt de schrijver met een beroep op literatuur te onderbouwen; de benepenheid spreekt kennelijk voor zich.

De schrijver begint met de stelling dat uit het feit dat het ministerie van justitie de uitgave van dit boek subsidieert kan worden afgeleid dat het 'belang heeft bij zijn publikatie'. Vervolgens wordt in een interessante ideologie-kritische verhandeling een poging ondernomen om te achterhalen welke misdaadtheorie achter de justitiële beleidsplannen schuilgaat en op welke mens- en maatschappijvisie ze berust. De beleidstheorie van de justitiële beleidsplannen, een theorie waarvan de schrijver meent dat deze op het ogenblik *bon ton* is, heeft twee pijlers: de sociale controle-theorie enerzijds en de gelegenheidstheorie anderzijds. Deze theorie

draagt een 'conservatieve signatuur'. Niet alleen vanwege het feit dat het egocentrische gedrag van het enkele individu centraal staat²¹ maar ook het feit dat de (sociale en economische) context van het individuele bestaan hierin geen rol van betekenis speelt. De schrijver laakt ook het feit dat de meeste criminologische onderzoekers ('of wat daarvoor door moet gaan', aldus een toevoeging) zich kennelijk moeiteloos de justitiële ideologie hebben eigen gemaakt.

Fijnauts ideologiekritiek roept, hoe interessant ook, de volgende vraag op: wanneer het waar zou zijn dat de overheid telkens door criminologische onderzoekers ('of wat daarvoor door moet gaan') empirische bevestiging laat aandragen voor haar benepen ideologie, welk belang heeft die overheid (en maatschappij) dan bij het decennia lang subsidiëren van leerstoelhouders in de criminologie die altijd misdadigheid als een willekeurig etiket hebben gebagatelliseerd en het strafrechtelijk apparaat als een vorm van totalitaire beheersing afgewezen? Deze toch zo voor de hand liggende vraag wordt door de kritische criminologie niet beantwoord.

Interessante opmerkingen worden in de bijdrage van Fijnaut overigens gemaakt over een vraag die het thema van deze bundel direct raakt, namelijk of de levensbeschouwelijke organisaties wel als *crime stoppers* kunnen en willen fungeren. Men zou zich kunnen voorstellen dat herzuiling mogelijk noch wenselijk is. Onwenselijk zou het zijn, volgens Fijnaut, omdat het een verloochening zou inhouden van wat levensbeschouwingen het meest eigen is, namelijk de ontwikkeling en instandhouding van een integrale visie op mens en maatschappij. Dit zou impliceren, aldus de schrijver, dat de levensbeschouwelijke organisaties alleen maar met justitie sloop mogen gaan na een kritische dialoog over haar ideologie.

Verder laat de schrijver aan de hand van onderzoeken van Roos, Bonger en anderen zien dat de veronderstelde relatie tussen een wegvallen van de verzuiling en toename van criminaliteit niet valide is, een onderzoek dat natuurlijk van grote betekenis is en dat (wanneer zijn bevindingen juist zijn) inderdaad een zware aanslag vormt op de geloofwaardigheid van de justitiële beleidsplannen.

Samenvattend zou men kunnen zeggen dat het criminologisch paradigma van de jaren zestig wordt gekenmerkt door een relativerende houding tegenover het verschijnsel criminaliteit, een lankmoedige houding tegenover de misdadiger en een voorkeur voor ideologisch-kritische bespiegelingen (althans voorzover toegepast op het strafrechtelijk apparaat). Een taak op het terrein van criminaliteitspreventie danwel het hooghouden van een maatschappelijk ethos hebben de levensbeschouwelijke en maatschappelijke instellingen niet, aldus het standpunt van deze auteurs, want dat leidt tot repressie en bestending van een maatschappelijke structuur die men eigenlijk afwijst.

20.5 De tussenweg: Merks, Groenhuijsen en Rammelink

Tussen het paradigma van de jaren zestig en het paradigma van de jaren tachtig dat hierop een reactie vormt bevindt zich een tussenweg die in deze bundel wordt bewandeld door Merks, Groenhuijsen en Rammelink.

Merks benadert het vraagstuk van de kleine criminaliteit vanuit de katholieke moraaltheologie. De katholieke moraaltraditie heeft altijd een opvallende aandacht getoond voor het fenomeen afwijkend gedrag, schrijft hij, niet alleen op terreinen

die voor ons bij de rechtsorde horen, maar ook op het gebied van de moraal. Elke samenleving bepaalt door haar normen een beetje zelf wat zij als normaal en ziekelijk wenst te beschouwen, schrijft Merks. Een onderscheid tussen beiden is alleen te bepalen met het oog op de telkens in een gegeven maatschappij geldende normen. Men dient dan ook te waken voor een essentialistische benadering van criminaliteit. Vaak wordt nu als min of meer geaccepteerd gezien wat bijvoorbeeld in vroeger tijden werd gecriminaliseerd, getuige bijvoorbeeld het geval van Socrates. Ook het omgekeerde komt voor: dat wij iets niet gecriminaliseerd hebben waarbij men zijn bedenkingen kan hebben. Merks verwijst naar de usances in het economisch leven, waar de mensen met de minste scrupules op het randje van het toelaatbare opererend het meeste succes boeken en zo de algemene zeden bederven. 'Kan een koopman eerlijk wezen; kun je politicus zijn zonder vuile handen: dergelijke vragen duiden populair het probleem aan', aldus Merks.

Merks laat ook zien hoe iedere samenleving haar eigen marginalen kent, mensen en groepen die als afwijkend, als niet geïntegreerd en niet integreerbaar worden beoordeeld en behandeld: prostituées, homoseksuelen, blinden, kreupelen, geestelijk gehandicapten, negers, joden en zigeuners. Grotendeels kan men zeggen dat de samenleving haar marginalen maakt en daarbij selectief te werk gaat. De samenleving projecteert het in haar levende kwaad buiten zichzelf: zo reinigt zij zichzelf ervan, begrijpt de afwijkingen als niet bij haarzelf horende en legitimeert tegelijkertijd de bestrijding van die afwijkingen.

Tot zover lijkt Merks geheel in de traditie te staan van de etiketteringstheoretici. We leren uit zijn bijdrage dat in de katholieke moraaltheologie opvattingen naar voren komen die een opmerkelijke verwantschap vertonen met wat in Nederland door onder andere Bianchi²² naar voren is gebracht en bij de moderne filosofen Michel Foucault en René Girard is te vinden.²³ Merks bekleedt echter een tussenpositie, zoals blijkt uit het slot van zijn bijdrage. Hij wijst erop dat de lezer zijn beschouwingen verkeerd zou begrijpen, wanneer men daarin een poging zou zien, het afkeurenswaardige van veel vormen van kleine criminaliteit te ontkennen of bagatelliseren. De samenleving mag om verschillende redenen de kleine criminaliteit niet verdoezelen en zij mag en moet zich ook met gepaste middelen daartegen weren. Daarbij stipuleert hij echter wel dat afkeuring *argumentatief beredeneerd* dient te worden; dat deze beargumenteerde afkeuring *zedelijk-redelijk* dient te zijn; dat we ons ook moeten afvragen waar de kleine criminaliteit mogelijksterwijs *tekorten in de samenleving* zelf aan de orde stelt. Tenslotte maakt hij een opmerking die voor de levensbeschouwing van grote betekenis is:

Het heeft weinig zin, op de wet te vertrouwen en met de macht van de wet gehoorzaamheid af te dwingen, wanneer de wet niet meer transparant is naar de daaronderliggende, haar legitimerende waarden en goeden van een samenleving. De primaire taak van de samenleving lijkt me daarom in een engagement op dit fundamentele terrein van het ethos gelegen.

Zagen we dat Fijnaut van mening was dat bemoeienis met criminaliteitspreventie voor de levensbeschouwingen zou inhouden een verzaking van wat hen het meest eigen is, namelijk de ontwikkeling en instandhouding van een integrale visie op mens en maatschappij, bij Merks zien we dat hij dit niet geheel afwijst in deze

laatst aangehaalde passage. Hetzelfde geldt voor de Tilburgse strafrechtsgeleerde Groenhuijsen. Voor Groenhuijsen is het zeer goed mogelijk dat criminaliteitspreventie en levensbeschouwing op elkaar worden betrokken. Ieder kerkgenootschap en ieder humanistisch geïnspireerd instituut zal vanuit de concepten *beliefs*, *attachment*, *commitment* en *involvement* (termen van Hirschi) een eigen inhoud kunnen geven aan het justitiële en rechterlijke beleid inzake criminaliteit.

Ook Rummelink tenslotte kunnen we in deze groep plaatsen. Hij neemt als uitgangspunt van zijn beschouwing de strafrechtsopvattingen van protestantse auteurs, waarbij hij in het bijzonder ingaat op de ideeën van de grote reformator Maarten Luther. Volgens Luther is de handhaving van het recht moeilijk en dikwijls ook hard werk, maar noodzakelijk want zonder handhaving van de op het behoud van de scheppingsstructuren afgestemde rechtsregels zou de wereld snel in complete chaos geraken. Vandaar dat de overheid het volk moet 'wurgen, slaan, ophangen, verbranden, onthoofden en radbraken', een manier van uitdrukken, schrijft Rummelink, die ons de schrik om het hart doet slaan.

Ook in de protestantse traditie heeft men echter oog gehad voor het feit dat hoezeer wij de overheid, ook de rechter, kunnen zien als personificatie van de rechtsgemeenschap, dit niet wegneemt dat ook de individuele staatsburger een taak is toebedeeld. Wanneer overheidshulp ontbreekt, geldt het adagium *deficiente magistratu, populus est magistratus*.

Persoonlijk is Rummelink niet pessimistisch over het sociaal-ethisch draagvlak van de Nederlandse samenleving. Een cultuur zonder gemeenschappelijke waarden zou inderdaad weinig kans hebben, maar zo ver is het bij ons nog niet gekomen, 'alternatieve, stedelijke, hedonistisch en utilistisch geïnfecteerde, vaak ultra-linkse of -rechtse kringen daargelaten' – kringen wier moraal kennelijk naar het oordeel van Rummelink nog geen vaste greep heeft gekregen op de Nederlandse samenleving als geheel. Hij schetst ook de gevaren van een al te sterk moralistisch gekleurde benadering, zoals te onderkennen bij Boutellier.

20.6 Het nieuw criminologisch paradigma: Boutellier en Tielman

Het criminologisch paradigma van de jaren tachtig wordt gekenmerkt door een in sommige gevallen krachtig en beslist, in andere gevallen wat voorzichtiger uitgesproken breuk met het perspectief van de jaren zestig. Typerend is de accentuering van de moraal. Werd elke verwijzing naar onbehoorlijkheid in het oude paradigma als moralistisch, victoriaans, intolerant en ouderwets van de hand gewezen, in het nieuwe paradigma is men tot dergelijk relativisme niet meer bereid en wordt tevens gesteld dat de samenleving zelf tot taak heeft het hooghouden van een moreel en maatschappelijk ethos. De meeste bijval krijgt de nieuwe benadering in deze bundel van de kant van Boutellier, maar elementen daarvan kunnen we tevens onderkennen bij Tielman.

Met kennelijke instemming schetst Boutellier hoe het resultaat van de Commissie-Kleine Criminaliteit was dat men naar voren haalde dat de kleine criminaliteit niet langer moet en kan worden gezien als een zaak van het strafrechtelijk apparaat alleen, maar ook van het maatschappelijk middenveld en met name van het lokale bestuur.

Het oude perspectief van Jongman c.s., in het rapport van de Commissie-Kleine Criminaliteit getypeerd als de 'welzijnsfilosofie', waarbij criminaliteit werd verklaard uit deprivatie, ongelijkheid en werkloosheid wijst Boutellier af. Hij stelt: 'Zelfs een samenleving waarin sprake zou zijn van volledige economische rechtvaardigheid zal criminaliteit kennen'. Boutellier komt nog het dichtst in de buurt bij de Amerikaanse criminoloog Wilson, een van de belangrijkste theoretici van de nieuwe richting, wanneer hij opnieuw voor een morele benadering van de criminaliteitsproblematiek pleit. Hij schrijft dat ook degenen die crimineel gedrag plegen dragers zijn van moraal. In plaats van hen weg te zetten als immorele individuen dienen zij juist te worden aangesproken op hun morele veronderstellingen. Boutellier wijst er weliswaar op dat Wilson te ver gaat wanneer hij stelt dat criminaliteit het product is van individuen die vrij voor hun daad kiezen, maar hij stelt tevens dat hiervan uitgaan, zoals Wilson doet en bepleit, misschien wel het beste is wat we kunnen doen.

Ook Tielman wijst op de noodzaak van ethische scholing. Hij is zelfs van mening dat de overheid eraan heeft meegewerkt de omstandigheden te scheppen die criminaliteit hebben bevorderd door voor godsdienstige en levensbeschouwelijke vorming te weinig ruimte te hebben gemaakt in de eerste jaren van het voortgezet onderwijs. Het openbaar onderwijs is lange tijd in de rol gedrukt van neutraliteit, aldus Tielman. De grondwettelijk gewaarborgde eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging hield in de praktijk in dat er over ethische kwesties in het openbaar onderwijs op grote schaal is gezwegen. Een criminaliteitsbestrijdende overheid die ethische vorming verwaarloost acht Tielman echter ongelooftwaardig.

Dit zijn natuurlijk geluiden die binnen het oudere paradigma ondenkbaar zouden zijn. Boutellier geeft ook nog een ideologie-kritische analyse ten beste van de traditionele benadering. Hoe komt het dat de morele, en levensbeschouwelijke dimensie in het oude perspectief zo schromelijk werd verzaakt? Voor de sociale wetenschapper en de criminoloog staat de gedachte dat personen die zich crimineel gedragen kunnen worden benaderd alsof zij 'morele subjecten' zijn gelijk aan het ondergraven van hun professie, schrijft Boutellier. De hun meest vertrouwde houding is namelijk om de oorzaken van crimineel gedrag te lokaliseren *buiten* de morele status van het subject: in maatschappelijke tegenstellingen, in beroerde jeugdervaringen, in biologische oorzaken, in gezinsomstandigheden, in emotionele problemen.

Noch Boutellier, noch Tielman bepleit overigens een vorm van fatsoensrakkerij. Boutellier acht de pogingen om 'de deugd' nieuw leven in te blazen, zoals we die kunnen herkennen in het werk van Macintyre, Novak en Zijdeveld ook te abstract, a-historisch en individualistisch. Hij pleit ervoor 'ons te beroepen op de historische noties die ten grondslag liggen aan onze huidige samenleving'. Hij zou een strafrechtelijk apparaat willen bepleiten dat – op zijn minst ook – een moreel appel uitstraalt en ondersteunt de aanbeveling van Kelk om het kale sepot te vervangen door een aangekleed sepot, waarbij de verdachte door de officier ter verantwoording wordt geroepen en een standje krijgt. Ook zou de voorwaardelijke vrijheidsstraf, die immers een serieuze waarschuwing inhoudt, vaker moeten worden opgelegd. Verder is mogelijk de slachtofferhulp meer aandacht te geven, iets waarop tevens trouwens wordt gewezen door Groenhuijsen. Hij meent ook dat de

bureaucratie ondanks haar afkeer van religie de kerkelijke instituties nodig heeft om de burgers te disciplineren, een opmerking die mijns inziens nogal ver gaat, maar daar kom ik nog op terug.

20.7 De voorstanders van het nieuw criminologisch klimaat, in het bijzonder J.Q. Wilson

Het is nu tijd het nieuwe perspectief wat duidelijker over het voetlicht te brengen, iets dat waarschijnlijk nog het beste kan geschieden aan de hand van het werk van de reeds genoemde J.Q. Wilson. Ik zal dat doen aan de hand van vijf punten die kenmerkend zijn voor de nieuwe benadering.

1 *Bestempeling niet meer betwist.* Een eerste punt dat saillant naar voren komt wanneer men de nieuwe inzichten op het terrein van de criminologie bestudeert is dat er een nieuwe consensus lijkt te ontstaan over de bestrijdenswaardigheid van allerlei gedragingen. Van Dijk heeft dat misschien nog het meest direct uitgesproken: 'Het bestempelen is niet zo *fragwürdig* meer. Het criminaliteitsprobleem wordt niet meer 'geproblematiseerd'. De criminaliteit zelf is weer het probleem'.²⁴

2 *Afstand van de deprivatietheorie.* Decennia lang hebben criminologen getwist over de vraag of de misdadcijfers omhoog gaan als gevolg van economische deprivatie, desintegratie van het gezin, veranderingen in de bevolkingssamenstelling of lankmoedigheid van het strafrechtelijk apparaat, schrijft Wilson.²⁵ Diegenen die van mening zijn dat misdaad veroorzaakt wordt door economische deprivatie kunnen wijzen op het feit dat de armen sneller tot crimineel gedrag vervallen dan de rijken, maar het zal hun niet gemakkelijk vallen om te verklaren dat de misdadcijfers van de samenleving als geheel stabiel zijn gebleven in perioden van depressie en sterk zijn gestegen in een economisch welvarende periode als de jaren zestig.²⁶ Wilson bepleit daarom:

3 *De omdraaiing van de criminologische vraag.* Wilson stelt een andere aanpak voor. We moeten ons niet afvragen waarom misdadcijfers in bepaalde perioden omhoog of omlaag gaan, maar waarom zij omlaag gaan en lange tijd ook laag blijven. Hij ziet dat als niet alleen een wat interessantere, maar ook een wat minder naïeve benadering. Wanneer je uitgaat van een realistisch mensbeeld en dus niet gelooft in de inherente onschuld van de menselijke natuur dan is het voor de hand liggend te vragen hoe het mogelijk is dat staten erin slagen mensen te laten samenleven zonder dat zij elkaar voortdurend naar het leven staan.²⁷

Deze omdraaiing van de vraag treffen we ook aan bij de reeds genoemde criminoloog Travis Hirschi, wiens ideeën ten grondslag liggen aan de huidige justitiële beleidsplannen, aldus Groenhuijsen in deze bundel.²⁸ Hirschi stelt zich in zijn boek *Causes of delinquency* (1969) de vraag hoe het mogelijk is dat mensen *niet* tot crimineel gedrag komen, immers crimineel gedrag ligt toch meer voor de hand dan niet-crimineel gedrag. Hij werkt in zijn boek met de begrippen *beliefs* (overtuigingen over gedrag en de rechtvaardiging daarvan), *attachment* (emotionele binding aan anderen), *involvement* (deelneming aan maatschappelijke activiteiten) en *commitment* (wie meer heeft te verliezen vertoont minder snel afwijkend gedrag).

4 *Terug naar de moraal van zelfbeperking.* Een vierde en misschien wel het meest

saillante kenmerk van het nieuwe paradigma is een sterke nadruk op de individuele verantwoordelijkheid voor het gedrag, ook dat van de delinquent. Wilson ontkent niet dat er factoren zijn die de menselijke wilsvrijheid beperken²⁹, maar dat vormt voor hem toch geen belemmering om zedelijk-normatieve eisen aan de mens te stellen. Hij beroept zich ter ondersteuning van zijn theorieën voornamelijk op cultuurhistorisch materiaal.

Aan het begin van de 20e eeuw waren de Amerikanen sterk gepreoccupeerd met de wanorde en desintegratie die zij aantroffen in hun steden. Als reactie daarop volgde een in brede kring gesteunde poging tot sociale hervorming. De verschillende manifestaties hadden in ieder geval een ding gemeen: de wens tot het veranderen en versterken van het karakter van de mens (*a desire to alter and strengthen human character*).³⁰ Wilson wijst erop dat verschillen van interpretatie bestonden over wat dat zou zijn, *to instill character*. Voor sommigen betekende het een versterken van het religieus besef; voor anderen het bepleiten van matiging met alcoholgebruik; voor weer anderen een regelmatige levenswandel. Toch komt telkens het idee naar voren dat nodig is een bepaalde mate van zelfcontrole en zelfbeperking.³¹

Na Freud is dat idee echter in onbruik en zelfs in diskrediet geraakt. Op grond van een – overigens foutieve – interpretatie van het werk van Freud meende men te kunnen stellen dat het onderdrukken van de instincten slecht is in plaats van goed.

Ook in de opvoeding maken in die tijd andere ideeën opgang. Terwijl men voorheen het kind zag als behept met gevaarlijke impulsen die men moet proberen te breidelen en in goede banen te leiden zag men de menselijke natuur nu als in wezen goed en aangelegd op zelfverwerkelijking. Wat we waarnemen, zegt Wilson, is een *self-expression ethic*.³² Wat ontstaat is een ethos dat individuele zelfexpressie als het hoogste ideaal ziet, een ideaal dat nauw verbonden is met de overtuiging dat ook onmiddellijke bevrediging van behoeften zou moeten plaatsvinden.

Als tegenhanger van deze mentaliteit ziet Wilson een van de belangrijkste ontwikkelingen van de laatste jaren in 'the development of character in the citizenry'.³³ Hij neemt waar een 'growing awareness that a variety of public problems can only be understood – and perhaps addressed – if they are seen as arising out of a defect in character formation'. De moderne filosofie is een filosofie van rechten, niet van plichten. En de nadruk op rechten gaat gepaard met een voorkeur voor spontaniteit boven loyaliteit, geweten boven eer, tolerantie boven conformisme, zelfexpressie boven zelfbeperking.³⁴

5 *Van Rousseau naar Hobbes*. Een vijfde punt dat kenmerkend is voor de nieuwe criminologie, een punt overigens dat min of meer geïmpliceerd is in het voorgaande, is een andere houding ten aanzien van de menselijke natuur. In het perspectief van de jaren zestig en zeventig gaat men uit van een optimistisch mensbeeld: de mens is in wezen goed en het behoeft verklaring hoe hij tot crimineel gedrag komt.³⁵ Het gewone, aangepaste gedrag is normaal, het delinquente abnormaal. Men zou kunnen zeggen dat de oude criminologen, hiervoor als de criminologie van de jaren zestig getypeerd, geloven in de goedheid van de mens, zij zijn aanhangers van Rousseau. De nieuwe criminologen zijn aanhangers van Hobbes.³⁶ Mooi wordt dit laatste mensbeeld ook over het voetlicht gebracht in het werk van de Duitse filosoof Arthur Schopenhauer. Over de mens zegt Schopenhauer: de

mens is in wezen een *wildes entsetzliches Tier*. We kennen hem alleen in een toestand van beteugeling en domesticatie die we civilisatie noemen. We schrikken ons dood wanneer hij van tijd tot tijd zijn ware gezicht laat zien:

wo und wann einmal Schloss und Kette der gesetzlichen Ordnung abfallen und Anarchie eintritt, da zeigt sich, was er ist.³⁷

In een ieder schuilt een kolossaal egoïsme,

der die Schranke des Rechts mit grösster Leichtigkeit überspringt, wie dies das tägliche Leben im Kleinen und die Geschichte auf jeder Seite im Grossen lehrt.³⁸

De menselijke natuur brengt met zich mee dat we allen moordenaars kunnen worden, wanneer ons niet een zekere angst wordt ingeprent die ons binnen de perken moet houden.³⁹

Ook in de moderne criminologie is deze theorie bekend. Ieder van ons is tot normovertredend gedrag geneigd als we de bevindingen van Cressey en Sutherland mogen geloven, schrijft de Amerikaanse publicist Ernest van den Haag, wiens ideeën we net als die van Wilson representatief voor het nieuw klimaat kunnen beschouwen.⁴⁰ Dat de meeste mensen echter niet tot actueel crimineel gedrag komen heeft te maken met het feit dat we door de wetten binnen de perken worden gehouden. Het vooruitzicht van de straf is daarvoor verantwoordelijk.⁴¹ We kunnen dat overigens ook ten aanzien van ons eigen gedrag waarnemen. De meesten van ons kopen een kaartje voor de tram of de trein. Wanneer echter de conducteurs en controleurs verdwijnen en we stellen daarmee het kopen van dat kaartje alleen afhankelijk van individuele fatsoensnormen dan zou de gewoonte om een kaartje te kopen snel verdwijnen. In feite zien we ook dat die gewoonte verdwijnt in steden als Amsterdam waar men niet controleert in de tram.

Ernest van den Haag vat de wat meer realistische visie misschien aardig samen wanneer hij zegt dat het negeren van natuurwetten onvoordelig is. Het negeren van juridische wetten moeten we langs sociale weg onvoordelig *maken*. De wet van de zwaartekracht werkt feilloos. Een dergelijke rigiditeit kunnen we natuurlijk nooit verwachten van juridische wetten, maar we kunnen de kosten van misdaad wel hoog maken.⁴²

20.8 Van oude en nieuwe criminologen

Laten we weer terugkeren naar Wilson. De problemen die Wilson aan de orde stelt zijn niet eenvoudig op te lossen en hij weet dat zelf ook wel. Hoe kunnen we in een vrije maatschappij de waarden van mensen veranderen en ze niettemin vrij laten? Toch schrijft hij:

Given what we knew then and know now, acting as if crime is the result of individuals choosing among competing alternatives may be the best we can do.⁴³

Een dergelijke houding is misschien inderdaad de meest voor de hand liggende, zoals ook door Boutellier in dit boek wordt geconstateerd. Niet dat daaraan geen bezwaren verbonden zijn. De deugd, schrijft Wilson zelf al, kan men niet leren via een recept. Men kan deze zich alleen verwerven door een herhaald praktiseren van het goede. Aristoteles was zich daar reeds van bewust: 'We worden rechtvaardig door rechtvaardige daden te verrichten, verkrijgen zelfbeheersing door zelfbeheersing te praktiseren'.⁴⁴ We hebben onze gezinnen en scholen weer nodig *to induce habits of right conduct*, aldus Wilson.⁴⁵

Terecht wordt door Van Doorn erop gewezen dat nodig is *institution building*:

het formuleren en in stand houden door de leden van de samenleving van vitale instituties die de sociale ruimte moeten vullen tussen de monopoliserende staat en de geïndividualiseerde bevolking.⁴⁶

Een oude traditie van De Tocqueville en Durkheim tot aan Morris Janowitz heeft daarop gewezen, schrijft Van Doorn.⁴⁷ Toch zijn aan het nieuwe perspectief ook een aantal bezwaren verbonden die enerzijds betrekking hebben op de effectiviteit ervan, anderzijds op de morele legitimatie.

Ten aanzien van de *morele legitimatie* wijst Rimmelink op een aantal gevaren die verbonden zijn aan de onder andere door Boutellier voorgestelde functionele moralisering van het strafrecht. Ik heb hiervoor al gezegd dat Boutelliers stelling dat de religie ons zou moeten helpen bij het disciplineren van mensen bedenkelijke kanten heeft. Men dient er voorzichtig mee te zijn de toepassing van het strafrecht al te direct afhankelijk te stellen van 'wollige factoren als momentane consensus en de daarmee verweven belangenafweging', schrijft Rimmelink.

Een tweede probleem met het nieuwe perspectief betreft de *effectiviteit* van een aantal voorgestelde maatregelen. Door Van Doorn wordt opgemerkt dat het gevaar bestaat dat men al te veel verwacht van het informele niveau. Het is een illusie te menen, aldus Van Doorn, dat in de moderne, hooggespecialiseerde en georganiseerde samenlevingen veel is te verwachten van het corrigerend vermogen van de kleine groep, zoals gezin en buurt. Ook aan het concept 'zorgzame samenleving' ligt de optimistische verwachting ten grondslag dat traditionele zorgvormen kunnen worden gerevitaliseerd.

Ook een ander bezwaar tegen de nieuwe accentuering van de moraal moet men zonder illusies onder ogen zien. Ongetwijfeld zal deze remedie niet voor alle soorten van misdaden opgaan. Soms, zoals bij milieumisdrijven, zal gewoon streng en repressief moeten worden opgetreden, schrijft Wilson. Maar voor vele van de sociale problemen die ons nu bezighouden is het nodig

to explore, carefully and experimentally, ways of strengthening the formation of character among the very young. In the long run, the public interest depends on private virtue.⁴⁸

Wanneer men de nadruk legt op *the long run* is dat misschien inderdaad nog het beste wat ons te doen staat en het is duidelijk dat op dit terrein een taak kan liggen voor maatschappelijke, religieuze en levensbeschouwelijke organisaties. Tot zover een afweging van het voor en tegen van de oude en nieuwe benadering.

20.9 De pretentie van criminologie als ideologiekritiek

Tenslotte zou ik nog de vraag aan de orde willen stellen wat de kansen zijn van het nieuwe perspectief om zich door te zetten. We hebben gezien dat weliswaar in de Verenigde Staten verschillende criminologen met kracht een breuk met criminologische theorieën uit de jaren zestig hebben bepleit en tevens dat in de politiek enige aanhang voor de nieuwe benadering valt te onderkennen, maar hoe zit het met de opvattingen van de spraakmakende gemeente in de wereld van de criminologie en het strafrecht, waarbij we dan met name moeten denken aan de universitaire criminologie?

Ik wil besluiten met een paar (ideologie-)kritische opmerkingen over deze universitaire criminologie, waar het oude paradigma zij het niet de bron vormt van oorspronkelijke ideeënproductie dan toch wel institutioneel zó hecht verankerd is dat het gevaar bestaat dat nieuwe ontwikkelingen nog steeds effectief kunnen worden geblokkeerd. Het succes van het nieuwe paradigma zal mede afhangen van de vraag óf en de mate waarin het mogelijk blijkt de status die de oudere criminologen zich aanmeten – de criminoloog als ideologecriticus – te relativeren. Daartoe beoogt het slot van dit hoofdstuk een bescheiden bijdrage te leveren.

Laten we nog eens terugkeren naar een opmerking van Fijnaut. Fijnaut schrijft dat de levensbeschouwelijke organisaties alleen maar 'met justitie sloop mogen gaan na een kritische dialoog over haar ideologie'. Misschien vormt deze uitspraak een aardig vertrekpunt voor een reflectie op de hier ter discussie staande vraag. In zekere zin is deze opmerking natuurlijk een open deur en men zou kunnen generaliseren: men moet nooit zomaar met wat of wie dan ook sloop gaan; altijd dient dit te geschieden na een 'kritische dialoog'. Ook met de Nederlandse criminologen bijvoorbeeld dient men niet zomaar sloop te gaan en dient men zich telkens af te vragen van welke ideologie zij uitgaan.

Maar voordat we op dat laatste ingaan: van welke ideologie gaat justitie eigenlijk uit? Criminologen hebben de neiging te suggereren dat justitie duistere plannen heeft met de samenleving. De gewone sterveling bezit niet het vermogen die duistere plannen te doorgronden, aldus het zelfbeeld van de criminoloog, en hij werpt zich dan graag op als demystificateur die wel weet waarom het allemaal gaat. 'Criminologie dient te demystificeren en te ontmythologiseren en overheersende ideologieën te ontmaskeren', aldus Jongman.⁴⁹ In de meest donkere kleuren wordt vervolgens geschetst wat justitie 'eigenlijk wil', en dat is niet veel goeds: *repressie, sociale controle*. Toch is het bepaald niet zo mysterieus wat justitie wil en wat dat betreft is het beleid van regeringen nooit grillig geweest of onderworpen aan welke conjuncturele bevolging ook. Justitie (en in een democratisch gecontroleerde samenleving betekent dat *de maatschappij*), wil van Hobbes tot Hirsch Ballin niets anders dan orde en rust verzekeren voor de burgers opdat het leven niet *nasty, brutish, solitary, poore and short* is. De Amerikaanse denker Ernest van den Haag heeft dat op een onbevengene manier zó kernachtig uitgesproken dat het aardig is hem hier aan te halen:

Although they do many things, the paramount duty, the *raison d'être*, of governments is to provide a legal order in which citizens can be secure in their lives, their liberties, and their pursuit of happiness.⁵⁰

Ter effectivering van een dergelijk ideaal probeert men het eerst met de moraal, met publiekelijke afkeuring, met preken en smeken, maar wanneer dat allemaal niet helpt, dan met de harde hand. Wanneer men dit een ideologie wil noemen, een benepen ideologie zelfs, dan is dat in een bepaald opzicht wel juist. Het is een ideologie in de zin dat het een normatieve vooronderstelling is van elke vorm van samenleven en benepen is die ideologie ook wel voorzover het gaat om een zeer prozaïsche aangelegenheid die niemand in vervoering zal brengen. Ook kan men in een bepaalde zin deze ideologie wel 'repressief' noemen voorzover inderdaad bepaalde individuen die zich niet aan de wetten die in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats gelden wensen aan te passen (of dat niet kunnen), daartoe zullen worden gedwongen.

Maar is dat repressie in de depreciërende zin van het woord, in de suggestieve betekenis waarin het zo vaak gebruikt wordt door diegenen die zich toeleggen op diepteanalyses van de ideologie achter justitiële beleidsplannen?

20.10 Repressie, wat is dat eigenlijk?

Van repressie in de eigenlijke zin van het woord zouden we alleen maar moeten spreken, dunkt mij, onder twee omstandigheden:

- 1 de omstandigheid dat de maatschappelijke orde niet op vrijwilligheid berust. Dat zou het geval zijn wanneer een oligarchische elite de meerderheid van de bevolking weet te onderdrukken;
- 2 de omstandigheid dat weliswaar de meerderheid zich kan vinden in de maatschappelijke orde, maar dat die meerderheid zich niets gelegen laat liggen aan de belangen van een minderheid en bepaalde onvervreemdbare individuele rechten schendt (vroeger natuurrecht genoemd, tegenwoordig zouden we spreken van grondrechten of mensenrechten).

Het eerste is het vereiste van de democratie, het tweede dat van de rechtsstaat. Deze twee zijn niet identiek en zij vallen ook niet noodzakelijkerwijs samen. Het mooiste is het natuurlijk wanneer dit wel het geval is en dan spreken we van een democratische rechtsstaat. In een democratische rechtsstaat is de overheid voor haar beleid democratisch gelegitimeerd (1) en wordt de macht van zelfs de meerderheid beperkt door bepaalde grondrechten, in de meeste rechtsstaten opgesomd in een geschreven constitutie (2).⁵¹

Laten we nu een en ander op ons onderwerp betrekken. Ten aanzien van het eerste punt (of de Nederlandse burger zich herkent in de waarden en normen die door het Wetboek van Strafrecht worden beschermd) wordt in het beleidsplan *Samenleving en criminaliteit* een belangrijke opmerking gemaakt. Er wordt gesteld dat het kabinet ervan meent uit te kunnen gaan dat het overgrote deel van de Nederlandse burgers de in de strafwet verankerde rechtsorde ten volle als de hunne beschouwt. Deze opmerking is van grote importantie. Zou dat namelijk niet het geval zijn; zou de burger in de strafwet een geheel van waarden en normen beschermd vinden die *niet* de zijne zijn en zou die strafwet *zwijgen* over waarden en normen die hij heilig acht, dán zou men het afdwingen van dat wetboek van strafrecht met de sterke arm inderdaad als niets anders dan repressie moeten kwalificeren: een vorm van ten onrechte gepraktiseerde sociale controle. Wanneer

de sociale orde daarentegen gewenst is, dat wil zeggen berust op vrijwilligheid van de meesten en niet gepaard gaat met een schending van de rechten van minderheden in de hiervoor omschreven zin, is er niets op tegen dat inderdaad sociale controle wordt toegepast. Die sociale controle is dan niet in het belang van een duistere machtselite, genaamd 'overheid', maar in het belang van ons allen.

Maar hoe denkt de burger over het Wetboek van Strafrecht? Naar alle waarschijnlijkheid kan men stellen dat voor de Nederlandse bevolking als geheel geldt dat zij de in de strafwet verankerde rechtsorde als de hare beschouwt, zoals het beleidsplan stelt. Dat is natuurlijk een generalisatie die men wat zou moeten nuanceren. Humanisten zullen niet tevreden zijn over het feit dat godslastering nog steeds strafbaar is gesteld. Katholieken zullen hun eigen opvattingen hebben over euthanasie. Protestanten zullen weer met andere onderdelen van ons recht moeite hebben. Maar in het algemeen lijkt de generalisatie geuit in het beleidsplan dat de Nederlandse burger de in de strafwet verankerde rechtsorde als de zijne beschouwt niet in tegenspraak met de feiten. Een andere vraag is of het bij toonaangevende kringen net zo zit en daar zijn we dan bij de kern van het probleem. Voor intellectuelen, en wanneer het gaat om vraagstukken van straf en recht betekent dat: criminologen, academische strafrechtsgeleerden, maatschappelijk werkers, kortom al diegenen die betrokken zijn bij de praktische omgang met en de bestudering van het strafrecht – voor diegenen die in de jaren zestig hun ideologische bagage hebben opgedaan is het onmogelijk, ja zelfs taboe-beladen zich te identificeren met de gevoelens over recht en onrecht die in brede kringen van de Nederlandse bevolking en hun vertegenwoordigers in de politiek leven.

Het is misschien nog het meest sprekend de aversieve houding van vele universitaire criminologen ten aanzien van de vigerende waarden in de Nederlandse samenleving met een paar voorbeelden te illustreren. De socioloog Bruinsma bijvoorbeeld schrijft in een passage die in dit boek door Groenhuijsen wordt aangehaald, dat het begrip sociale controle is gereduceerd tot maatschappelijke aanpassing, sociale repressie. De overheid heeft een proces op gang gebracht dat erop gericht is dat de ene mens de ander controleert, schrijft Bruinsma, iets dat overigens niet alleen op empirische gronden een twijfelachtige bewering is, maar waarvan men zich bovendien zou kunnen afvragen of het niet *goed* zou zijn dat er wat meer sociale controle zou ontstaan. Bruinsma maakt vergelijkingen met China en Roemenië (door Groenhuijsen in deze bundel zeer mild 'een beetje tendentius' genoemd) en stelt dat het er tegenwoordig alleen om gaat om via externe krachten mensen te dwingen 'zich aan te passen aan wat de overheid als goede gedragsregels beschouwt'.

Hoezeer de dominante stemming onder criminologen *tegen* sociale controle en aanpassing is (of het nu om aanpassing gaat aan een democratie of aan een totalitair systeem dat doet er niet toe) blijkt ook uit verschillende uitlatingen van Jongman. De criminoloog moet vooral geen beleidsrelevant materiaal aandragen voor de overheid. De criminoloog moet beslist geen handvat geven aan de politiek om 'de' criminaliteit te bestrijden. 'De criminologie mag nooit buigen voor het heersende politieke machtscentrum', schrijft Jongman, en ook bij hem ligt een paar regels verder weer het woord 'repressie' massief op tafel.⁵² Valt het woord 'repressie' in kringen van criminologen dan wordt verder niet meer nagedacht; dan is het verzamelen geblazen rond het banier, het goede banier wel te verstaan en

al snel wordt dan overgestapt op een jargon waarin het woord 'verraad' valt voor diegenen die andere gedachten zijn toegedaan. Ten aanzien van dat laatste is symptomatisch een passage van Bianchi.

20.11 Verraad. Maar door wie?

Bianchi bepleit een 'modernere aanpak van het criminaliteitsprobleem', die echter nog geen gehoor heeft gevonden in Nederland. Dwars liggen namelijk 'de politici', het 'strafrechtelijk establishment', maar ook 'een belangrijk deel van de criminologen' en dan vervolgt Bianchi:

Als Julien Benda nog leefde zouden we hem kunnen suggereren niet alleen een 'Trahison des clerics' te schrijven, maar ook een 'Verraad der criminologen'.⁵³

Dat Bianchi's beroep op Benda nogal misplaatst is omdat nu juist Benda het soort intellectuelen de mantel uitveegde waarvan Bianchi een uitgesproken representant is, zullen we hier maar laten liggen.⁵⁴ Waar het mij in dit verband om gaat is dat de Amsterdamse hoogleraar zijn Amerikaanse collega's die zich bezighouden met het onderzoek waartoe hij zich zelf niet aangetrokken voelt onmiddellijk van 'verraad' beschuldigt. Dat vooronderstelt dat er kennelijk een soort van criminologencanon bestaat, een impliciete beroepscode die daaruit bestaat dat bepaalde vormen van wetenschappelijk onderzoek niet als weinig vruchtbaar, wetenschappelijk weinig opzienbarend, maar als *disloyaal* worden gezien. Bianchi schrijft:

een criminoloog moet indien hij werkelijk wetenschapper wil zijn geen werk voor de minister gaan doen, althans niet dan bij uitzondering en alleen dan indien hem de vrijheid wordt gelaten zelf zijn probleemstelling te formuleren.⁵⁵

Hierover zou veel te zeggen zijn. Allereerst natuurlijk dat het feit dat iemand in opdracht van een ander onderzoek doet geen enkele afbreuk behoeft te doen aan het wetenschappelijk karakter van de gevolgde methode en onderzoeksresultaten. Of die opdracht uitgaat van Adolf Hitler of Moeder Theresa behoeft op zichzelf geen verschil te maken. Men kan en moet natuurlijk wel bezwaren maken tegen het werken voor een tiran, maar dat zijn bezwaren van een andere geaardheid dan Bianchi voorgeeft. Het gaat ons echter in dit verband niet om de methodische denkfouten die Bianchi maakt, maar om zijn animositeit ten aanzien van de Nederlandse overheid: ook hier weer geen enkel onderscheid tussen het 'buigen' (Fijnaut) voor een regime als dat van Roemenië (Bruinsma) en gehoor geven aan de spelregels van een maatschappij met een paar eeuwen democratie, grondrechten en sinds de jaren vijftig een sociale verzorgingsstaat. Zelfs een gematigd criminoloog als Van Wieringh schrijft:

In een democratische samenleving kan en moet onderzoek vooral de functie hebben van controle op het handelen van de overheid [cursivering door auteur].⁵⁶

Van Dijk antwoordt daarop, naar mijn idee terecht, dat criminologie niet *vooral* deze kritische functie heeft, maar dat dit één van de functies is. 'Beleidsondersteuning is, juist in een democratische rechtsstaat, een even legitieme functie van de criminologie'.⁵⁷

De criminologie heeft als wetenschap in die zin een unieke geschiedenis dat het object van onderzoek in korte tijd verschillende keren spectaculair gewijzigd is. Eerst was het de crimineel die voorwerp van onderzoek vormde; daarna werd het de samenleving en daarna de reactie van het strafrechtelijk apparaat op 'afwijkend gedrag'. Een paradigma dat nog niet aan de orde is geweest, is een benadering die de reactie *van de criminoloog* op criminaliteit tot voorwerp van onderzoek heeft. Toch zou daar alle reden voor zijn, want dat het hier geen doorsnee reactie betreft zal zo langzamerhand wel duidelijk zijn.

Hoe het mogelijk is dat met name de afgelopen decennia, in een tijd die historisch in die zin zijn gelijke niet heeft gekend wat welvaart, mogelijkheden tot zelfexpressie en het profileren van een eigen levensstijl betreft⁵⁸, zo enorm veel intellectuelen vervreemd zijn geraakt van de westerse samenleving is het werkelijke mysterie dat opheldering behoeft. Maar die opheldering laat nog op zich wachten. Beschreven en onderkend is het proces overigens wel. De reeds genoemde Wilson schrijft bijvoorbeeld dat na de jaren twintig het perspectief op de eigen cultuur veranderde in de westerse wereld. Terwijl men vóór die tijd en gedurende de gehele 19e eeuw de eigen cultuur toch in wezen zag als een belangwekkend en lofwaardig project veranderde rond de jaren twintig de appreciatie van de eigen cultuur. Franz Boas en zijn studenten aan de Columbia University gaven een zodanige interpretatie aan hun anthropologische bevindingen dat deze antithetisch kwamen te staan tegenover de waarden van de middenklasse. Margaret Mead werd een veelgelezen auteur met de stelling dat de mensen op Samoa zoveel gelukkiger waren omdat zij een veel grotere seksuele vrijheid hadden en werden grootgebracht in een minder onderdrukkend gezinsverband.⁵⁹

Ook de Amerikaanse publicist Irving Kristol heeft over dit mechanisme geschreven⁶⁰, evenals de literatuurcriticus Norman Podhoretz.⁶¹ Men blijft zich echter ook na die opstellen toch verbazen over de grote mate van animositeit die de westerse intelligentsia de afgelopen decennia tentoonspreidt ten aanzien van de eigen culturele en politieke instituties. Vaak is de visie op de eigen samenleving zó zwaarmoedig dat het strikt genomen onmogelijk zou moeten zijn dat men verder functioneert in het westerse systeem wanneer men de theorieën van deze kritische critici werkelijk serieus zou nemen. Een saillant voorbeeld hiervan vinden we in de boeken van de Franse filosoof Michel Foucault die in spraakmakende kringen binnen de criminologie een bijna kanonieke status hebben gekregen. Foucault ziet de ontwikkeling van strafrecht overwegend als een ontwikkeling van disciplineren.⁶² Het succes van de nieuwe benadering in de criminologie zal, zoals gezegd, ten dele afhangen van de mate waarin het mogelijk is de criminoloog die zich de rol aanmeet van ideologiekriticus van zijn voetstuk te doen tuimelen. Dat zal echter alleen gebeuren wanneer we gaan inzien dat de status die de universitaire criminoloog zich aanmeet als criticus van het regeringsbeleid, het geweten van de samenleving, demystificateur en wat dies meer zij op niets is gebaseerd omdat er eenvoudigweg niets te demystificeren valt. Het is van groot belang dat dit eens hard en duidelijk gezegd wordt. De beoordeling van de zedelijke verwerpelijkheid

hard en duidelijk gezegd wordt. De beoordeling van de zedelijke verwerpelijkheid of aanvaardbaarheid van criminaliteit en de wijze waarop de overheid daarop reageert is een zaak voor mondige burgers, die zich manifesteren in hun electoraal gedrag en hun vrijwillige organisaties, niet voor een informele elite met vermeend superieure inzichten over wat mag en moet, want ten aanzien van de beoordeling van normatieve vragen zijn we allemaal even veel of even weinig gekwalificeerd.

Noten

- 1 U. Rosenthal en J.J.H. Pop (red.), 'Orde en veiligheid: een vraagstuk in ontwikkeling', in: *Aan de orde van de dag. Opstellen over orde en veiligheid*, 's-Gravenhage 1988, p. 11. Vgl. de tabel op p. 111 van *Samenleving en criminaliteit. Een beleidsplan voor de komende jaren*, 's-Gravenhage 1985.
- 2 Rosenthal en Pop, o.c., p. 12. Eindrapport Commissie-Kleine Criminaliteit, 's-Gravenhage 1986, p. 11-12.
- 3 Vgl. bijlage 2 van *Samenleving en criminaliteit*, o.c., p. 111 e.v.
- 4 J.J.M. van Dijk, 'De openbare mening over misdaad en straf: een terugblik op tien jaar onderzoek', in: Rosenthal en Pop, o.c., p. 69.
- 5 Idem, p. 76.
- 6 D.W. Steenhuis, 'De kleine openbare orde', in: Rosenthal en Pop, o.c., p. 85.
- 7 Idem, p. 90.
- 8 Vgl. P. Kapteyn, 'Het nieuwe gelijk?', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1986, 5-6, p. 247.
- 9 Vgl. over de geschiedenis van dit begrip: J.A.A. van Doorn, 'Herontdekking en herformulering van sociale controle', in: *Beleid en maatschappij*, 1987, 7, p. 240-244; G.C.J.J. van den Bergh, 'Sociale beheersing, recht en maatschappelijke ongelijkheid', in: *Beleid en maatschappij*, 1987, 6, p. 245-253.
- 10 Vgl. hierover: Kapteyn, o.c., p. 249.
- 11 Vgl. *Samenleving en criminaliteit*, o.c., no. 2, p. 35 e.v.
- 12 Rosenthal en Pop, o.c., p. 11.
- 13 J.J. Tulkens, 'Een beschouwing van enkele hoofdpunten van Samenleving en criminaliteit', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1986, 5-6, p. 256.
- 14 Vgl. *Tijdschrift voor criminologie*, 1990, 4.
- 15 H. Bianchi, 'Toekomst: wat voor toekomst?', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 44.
- 16 Bianchi, 'Toekomst: wat voor toekomst?', p. 4.
- 17 Idem, p. 45.
- 18 R.W. Jongman, 'Van Weringhs afstand tot de criminologie', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 11.
- 19 Idem, p. 12.
- 20 Vgl. naast de beschouwing in deze bundel ook: C. Fijnaut, 'Ideologie en misdaad in de justitiële beleidsplannen', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1990, 4.
- 21 Fijnauts collega Dessaur ziet het soort controle-theorieën dat uitgaat van zo'n pessimistisch mensbeeld weer als een *vooruitgang* in de criminologie. Vgl. Dessaur, 'Terug naar de moedervakken', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 19 die erop wijst dat sommige controle theorieën 'berusten op de theoretische visie dat mensen niet "van nature goed" zijn zoals de meesten van ons, opgegroeid in het overgrote optimisme van de jaren zestig, bereid zijn geweest te denken, maar dat mensen van nature geneigd zijn tot alle kwaad jegens elkaar'. De mens is vanuit het perspectief van sommige controletheoretici een "uitermate egocentrisch en egoïstisch wezen".
- 22 Vgl. naast wat hiervoor is aangehaald in het bijzonder: H. Bianchi, *Basismodellen in de kriminologie*, Deventer 1980.
- 23 Vgl. over het zondebokmechanisme bijvoorbeeld: R. Girard, *De aloude weg der boosdoeners*, Kampen 1987, en over hem: P.B. Cliteur, 'Job, de zondebok', in: *Intermediair*, 22 april 1988, p. 67-68.
- 24 J.J.M. van Dijk, 'Het naïeve pessimisme van Van Weringh', in: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 22.
- 25 J.Q. Wilson, 'Crime and American culture', in: *The public interest*, 1983, 70, p. 22.

- 26 Idem.
- 27 Idem, p. 23; J.Q. Wilson en R.J. Herrnstein, *Crime and Human Nature*, New York 1985, p. 489 e.v.
- 28 Vgl. tevens: T.R. Tyler, *Why People Obey the Law*, New Haven/London 1990.
- 29 Wilson en Herrnstein, o.c., p. 507.
- 30 Wilson, o.c., p. 27.
- 31 Idem, p. 28. Vgl. hierover ook de ideeën van de voornaamste representant van het 'Amerikaans Humanisme', Irving Babbitt in *Democracy and Leadership*, Indianapolis 1979.
- 32 Wilson, o.c., p. 36.
- 33 Wilson, o.c., p. 3.
- 34 Wilson, o.c., p. 36.
- 35 Vgl. hierover ook: W. Buikhuisen, 'De mens kent geen maat', in: *Beleid en maatschappij*, 1987, 6, p. 226: 'De mens heeft (...) geen aangeboren kompas'.
- 36 'Nog altijd Hobbes aan de horizon' merkt Van den Bergh op. Vgl. Van den Bergh, o.c., p. 247.
- 37 A. Schopenhauer, *Parerga und Paralipomena*, II, p. 251. Vgl. ook Van den Bergh, o.c., p. 247 die het voorbeeld aanhaalt van de golf van criminaliteit die over New York ging toen de politie in staking ging. Van den Bergh lijkt dat mensbeeld van Hobbes en Schopenhauer echter te verafschuwen.
- 38 Schopenhauer, o.c., p. 252.
- 39 Schopenhauer, o.c., p. 255. Geheel in deze zin trouwens ook: S. Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, Frankfurt 1986, p. 240 e.v.
- 40 Vgl. E. van den Haag, *Punishing criminals*, New York 1975 die verwijst naar Edwin H. Sutherland, *White collar crime*, New York 1949.
- 41 Van den Haag, o.c., p. 21.
- 42 Van den Haag, o.c., p. 19.
- 43 Wilson, o.c., p. 14.
- 44 Wilson, o.c., p. 15.
- 45 J.Q. Wilson, 'The rediscovery of character', in: *The public interest*, 1985, 81, p. 16.
- 46 Van Doorn, o.c., p. 242.
- 47 Hierop wordt overigens ook gewezen door Dahrendorf in *Law and order*, London 1985.
- 48 Wilson, o.c., p. 16.
- 49 Jongman, o.c., p. 14.
- 50 Van den Haag, o.c., p. 3. Vgl. voor een klassiek auteur, Montesquieu, *Oeuvres complètes*, II, Parijs 1951, p. 396: 'tous les États aient en général un même objet, qui est de se maintenir'.
- 51 Vgl. hierover: R. Dworkin, *A Bill of Rights for Britain*, London 1990, p. 10.
- 52 Jongman, o.c., p. 13.
- 53 Bianchi, o.c., p. 44.
- 54 Vgl. over hem: L.A. Coser, 'Julien Benda', in: *Encounter*, 1973, april, p. 32-36.
- 55 Bianchi, o.c., p. 47.
- 56 J. van Weringh, *De afstand tot de horizon*, Amsterdam 1986, p. 260.
- 57 Van Dijk, o.c., p. 26.
- 58 Dit betekent inderdaad geloof in de 'vooruitgang', iets dat tegenwoordig niet zo populair meer is. Terecht schrijft Hayek: 'Writers nowadays who value their reputation among the more sophisticated hardly dare to mention progress without including the word in quotation marks'. Vgl. F.A. Hayek, *The constitution of liberty*, London/Henley 1960, p. 39. Onder de moderne filosofen vormt eigenlijk alleen Popper daarop een uitzondering. Vgl. zijn uitlatingen daarover in *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, München/Zürich 1984, p. 260, 128, 244. In het algemeen over de vooruitgang: L. Laeyendecker, *Brengt de vooruitgang ons verder?*, Baarn 1986.
- 59 Wilson, o.c., p. 34.
- 60 Vgl. I. Kristol, 'The adversary culture of intellectuals', in: *Encounter*, 1979, oktober, p. 27-43.
- 61 Vgl. N. Podhoretz, 'The adversary culture and the new class', in: *The bloody crossroads*, New York 1986, p. 115-139.
- 62 Vgl. over hem: R. Scruton, 'Michel Foucault', in: *Thinkers of the new left*, Essex, p. 31-45; R. Foqué en A.C. 't Hart, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming*, Arnhem/Antwerpen 1990, p. 305-320.

Literatuur

- Babbitt, I., *Democracy and leadership*, Foreword by Russell Kirk, Liberty Classics, Indianapolis 1979 (1924).
- Bergh, G.C.J.J. van den, 'Sociale beheersing, recht en maatschappelijke ongelijkheid; op zoek naar een verborgen discours'. In: *Beleid en maatschappij*, 1987, 6, p. 245-253.
- Bianchi, H., 'Toekomst: wat voor toekomst?'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 44-48.
- Bianchi, H., *Basismodellen in de criminologie*. Deventer 1980.
- Boutellier, J.C.J., 'De secularisering van moraal; een beschouwing over de relatie tussen godsdienst en criminaliteit'. In: *Justitiële verkenningen*, 16, 1990, 6, p. 10-44.
- Bruinsma, G.J.N., 'De schaduwzijden van de sociale controletheorie'. In: M.A. Zwanenburg en A.M.G. Smit (red.), *Kleine criminaliteit en overheidsbeleid*, Arnhem 1990, p. 17-28.
- Buikhuisen, W., 'De mens kent geen maat'. In: *Beleid en maatschappij*, 1987, 6, p. 226-232.
- Cliteur, P.B., 'Job, de zondebok' (boekbespreking van: René Girard, *De aloude weg der boosdoeners*). In: *Intermediair*, 22 april 1988, p. 67-68.
- Commissie-Kleine Criminaliteit, *Eindrapport Commissie Kleine Criminaliteit*, 's-Gravenhage 1986.
- Commissie-Kleine Criminaliteit, *Interimrapport Commissie Kleine Criminaliteit*, 's-Gravenhage 1984.
- Coser, L.A., 'Julien Benda'. In: *Encounter*, april 1973, p. 32-36.
- Dahrendorf, R., *Law and order*. London 1985.
- Dessaur, C.I., 'Terug naar de moedervakken'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, pp. 15-21.
- Dijk, J.J.M. van, 'Het naïeve pessimisme van Van Wieringh'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 22-28.
- Dijk, J.J.M. van, 'De openbare mening over misdaad en straf: een terugblik op tien jaar onderzoek'. In: U. Rosenthal en J.J.H. Pop (red.), *Aan de orde van de dag*, 's-Gravenhage 1988.
- Doorn, J.A.A. van, 'Herontdekking en herformulering van sociale controle'. In: *Beleid en maatschappij*, 1987, 6, p. 240-244.
- Dworkin, R., *A Bill of Rights for Britain*, London 1990.
- Foqué, R., en A.C. 't Hart, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming*, Grondslagen van een strafrechtelijke waardendiscussie, Arnhem/Antwerpen 1990.
- Freud, S., 'Das Unbehagen in der Kultur'. In: *Kulturtheoretische Schriften*, Frankfurt am Main 1986.
- Fijnaut, C., 'Ideologie en misdaad in de justitiële beleidsplannen'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1990, 4, pp. 268-277.
- Fijnaut, C., 'Op weg naar de einder'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 29-34.
- Girard, R., *La route antique des hommes pervers*, Parijs 1987 (Nederlandse vertaling: *De aloude weg der boosdoeners*, Kampen 1987).
- Haag, E. van den, *Punishing criminals. Concerning a very old and painful question*. New York 1975.
- Hayek, F.A., *The Constitution of Liberty*. Routledge & Kegan Paul 1960.
- Hirschi, T., *Causes of delinquency*. Berley 1969.
- Hoefnagels, G.P., 'Wat kan de criminologie?'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 35-43.
- Jongman, R.W., 'Van Wieringh's afstand tot de criminologie'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 10-14.
- Kapteyn, P., 'Het nieuwe gelijk? Over het oordeel van de Commissie Kleine Criminaliteit'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1986, 5-6, p. 247-255.
- Kristol, I., 'The adversary culture of intellectuals'. In: *Encounter*, October 1979 (ook in: *Reflections of a neoconservative, Looking back, looking ahead*. New York 1983, p. 27-43).
- Laeyendecker, L., *Brengt de vooruitgang ons verder*. Baarn 1986.
- Montesquieu, *Oeuvres complètes*, II, Texte présenté et annoté par Roger Caillois. Parijs 1951.
- Novak, M., *Character and crime; an inquiry into the causes of the virtue of a nation*. Indiana (The Brownson Institute) 1986.
- Podhoretz, N., 'The adversary culture and the new class'. In: *The bloody crossroads. Where literature and politics meet*. New York 1986, p. 115-139.
- Popper, K.R., *Auf der Suche nach einer besseren Welt*. München/Zürich 1984.
- Rosenthal, U., en J.J.H. Pop, J.J.H. (red.), *Aan de orde van de dag, Opstellen over orde en veiligheid* (Raad voor het binnenlands bestuur), 's-Gravenhage 1988.
- Samenleving en Criminaliteit, een beleidsplan voor de komende jaren*. 's-Gravenhage 1985.
- Schopenhauer, A., 'Pargerga und Paralipomena, Kleine philosophische Schriften II'. In: *Sämtliche Werke*,

- Band V; textkritisch bearbeitet und herausgegeben von Wolfgang Frhr. von Löhneysen, Stuttgart/Frankfurt am Mainz 1960.*
- Scruton, R., 'Michel Foucault'. In: *Thinkers of the new left*. Essex 1985.
- Steenhuis, D.W., 'De kleine openbare orde'. In: U. Rosenthal en J.J.H. Pop (red.), *Aan de orde van de dag*. 's-Gravenhage 1988, p. 85-96.
- Tulkens, J.J., 'Een beschouwing van enkele hoofdpunten van Samenleving en Criminaliteit'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1986, 5-6, p. 256-267.
- Tyler, T.R., *Why people obey the law*. New Haven/London 1990.
- Weringh, J. van, 'De afstand tot de horizon'. In: *Tijdschrift voor criminologie*, 1987, 1, p. 7-9.
- Vuijsje, H., *Lof der dwang*. Baarn 1989.
- Weringh, J. van, *De afstand tot de horizon. Verwachting en werkelijkheid in de Nederlandse criminologie*. Amsterdam 1986.
- Wilson, J.Q., 'Crime and American culture'. In: *The public interest*, number 70, Winter 1983, p. 22-48.
- Wilson, J.Q., 'The rediscovery of character: private virtue and public policy'. In: *The public interest*, number 81, Fall 1985, p. 3-16.
- Wilson, J.Q. en R.J. Herrnstein, *Crime and human nature*. New York 1985.